

UOT 37.01

AKADEMİK ETİKANIN ELM-TƏDRİS SİSTEMİNDƏ ROLU

Sevda Caid qızı Novruzəliyeva

Azərbaycan Tibb Universitetinin dosenti

ORCID: 0009-0007-9535-7799

E-mail: novruzaliyeva1966@gmail.com

Arzu Ağanəhməd qızı Mirzəyeva

Azərbaycan Tibb Universitetinin müəllimi

ORCID: 0009-0003-6717-4785

E-mail: mirzayeva.arzu1960@gmail.com<http://www.doi.org/10.62706/bqiz.2025.v25.i4.11>**Açar sözlər:** *etika, akademik etika, dürüstlük, peşəkarlıq, sayğı, plagiat, elm-tədris, pedaqoq-tələbə***Ключевые слова:** *этика, академическая этика, честность, профессионализм, уважение, плагиат, наука-преподавание, учитель-ученик***Key words:** *ethics, academic ethics, honesty, professionalism, respect, plagiarism, science and education, teacher-student*

Qədim yunanca “ethos” sözündən alınan etika bəyənیلən və xoş duyğular oyadan davranış qaydaları haqda, dəqiq desək, insan yaşamının ən önəmli yönlərindən olan əxlaq, ədəb və tərbiyə haqda bilik və təlimdir.

İnsanın doğrularkən gətirdiyi ya da sonradan qazandığı davranışların məcmusuna əxlaq deyilir. Ərəbcədən “yaranışdan gəlmə” mənasına gələn əxlaq anlayışının 4 prinsipi var - ədalət, şücaət, iffət, hikmət. Belə ki, ədalət bütün pozitiv davranışların başıdır, ondan üstün özəllik bəşər tanımır. Şücaət ağıl yol verdiyi qorxmamazlıq deməkdir, o, hər insanda olmur, təkdən bir insanda olur, Prezident olaraq Heydər Əliyev, Milli Qəhrəman olaraq Mübariz İbrahimov kimi qorxmaz insanlarda. Həyanın bir qolu olan iffət nəfsi kontrolda saxlaya bilməkdir, bunu edə bilənə iffətli deyirlər. Hikmət isə bütün varlıqları olduğu kimi idrak etmək bacarığıdır. Bu mərtəbəyə çatan kəslərə hikmətli deyirlər.

Ədəb, utanma, çəkinmə, sıxılma, nəzakət, hədd bilmə, özünü tanıma duyğusudur. Susmağı bacaran və ədəbi olan kəs hara gedirsə, orada mənəvi sultan olacaq. Ədəb insanın mənəvi libasıdır.

Tərbiyə “qorumaq, yetişdirmək, ucaltmaq” mənasında ərəbcədən gəlmə söz olub, yetişdirmə, böyütmə, təhsil vermə anlamına gəlir. O kəs tərbiyə verə bilər ki, tərbiyəli olsun, yəni əxlaq və ədəb sahibi olsun.

Xeyir yetirmə, ziyan verməmə, düzlüyə dayanan etikanın iki qolu var – nəzəri etika, tətbiqi etika. Birincisi əxlaqın ortaqlarını öyrənir, ikincisi isə bu prinsiplərin həyatın konkret sahələrinə keçməsinə reallaşdırır. Tətbiqi etikanın aparıcı növləri bunlardır:

1. Akademik etika (təhsil-tədris etikası);
2. Tibbi etika (həkim-pasiyent etikası);
3. Hüquqi etika (hüquq sferasında hüquqçu-vətəndaş etikası);
4. İşgüzar etika (biznes-ticarət etikası);
5. Ekoloji etika (insanın ətraf mühitə olan etikası);

6. Siyasi etika (siyasətçilərin etikası);
7. Sosial etika (cəmiyyətdə ədalət-əxlaq etikası).

Akademik etika

Bu etika tədris prosesində müəllim-tələbə cütliyünün, elmi prosesdə elmi kadrların davranış və ünsiyyətini düzənləyən, akademik iş əsnasında dürüstlük, şəffaflıq və peşəkarlığı saxlamağa yönələn ortaq norma və dəyərlər sistemidir.

Açıqlamadan görürük ki, akademik etika tədris-elmi prosesdə yaşanmaqla iki iş görür – sadalanan proseslərə qatılan insanların davranış və ünsiyyətinə göz qoyur, tədris-elm məcrasında dürüstlük, şəffaflıq və peşəkarlığı prioritet sayır.

Akademik prosesə qatılan müəllim, tələbə, şagird və elmi kollektiv bu işləri görə bilməz: Azərbaycan xalqının tarixi keçmişinə kölgə salmaq; Azərbaycan xalqının adət-ənənələri və inanclarını aşağılamaq; Azərbaycan dövlətinin daxili və xarici siyasətini tutarlı fakt və hüquqi əsas olmadan tənqid etmək; Azərbaycana dost olmayan dövlətlərin siyasətini təbliğ və təşviq etmək; Azərbaycanın çağdaş tədris-elmi sisteminə xələl yetirəcək qaynaqlara əsaslanmaq və onlardan nümunələr götürmək; şagird, tələbə, müəllim və elmi işçilərdən qanunsuz bir işin qarşılığı olaraq rüşvət almaq; tədris prosesinə və elmi fəaliyyətə başdansıvdu yanaşmaq, üzrlü səbəb olmadan dərslərə və akademik işə gecikmək.

Dürüstlük və akademik etika

Dürüstlük insan həyatının bütün sahələrində, eləcə də akademik etikada yönləndirici və yaradıcı bir prosesdir. Dürüstlüyün var olduğu akademik prosesdə müəllim-müəllim, tələbə-müəllim, tələbə-tələbə, rəhbərlik-müəllim, rəhbərlik-tələbə, rəhbərlik-elmi işçi arasında güvən-sevgi-dayaq olur. Güvənə, sevgiyə və dayığa dayanan bir kollektiv mehriban bir iş yeri olur, qəlb sızıntılarını bölüşmək üçün bir məkan olur, elmi uğurları paylaşmaq üçün bir sığınacaq olur, motivasiya verən bir toplantı olur.

Dürüstlüyün hökmran olduğu bir kollektivdə (real cənnətin bir güşəsində) çalışan bir insan elmindən, vəzifəsindən, sosial mövqeyindən, milli köklərindən asılı olmayaraq gündən-günə insanlaşar, elm zirvələrinə və tədris incəliklərinə çatmaq üçün var gücünü sərf edər, yorulmadan və ruhdan düşmədən. Güvən-sevgi-dayaq üçlüyü hər iş günündə insana enerji və potensial verir, çünki güvənin, sevginin və dayığın verdiyi enerjini heç nə, heç bir idman növü, heç bir yemək növü verə bilməz. İdman və qida fiziki güc verir, mənəvi güc vermir. Elmi iş üçün aparıcı olan mənəvi gücü güvəndə, sevgidə və dayaqda axtarmalıyıq.

Akademik prosesə qatılan bir fərd o zaman dürüst bir fərd sayılır ki, aşağıdakı proseslərdən üzüağ keçsin: akademik işləri doğru-düzgün icra etsin (kurs işi yazmaq, dərslər demək, məqalə yazmaq, imtahan götürmək, imtahan vermək, leksiya oxumaq, seminar keçmək, elmi-tədqiqat aparmaq kimi işləri doğru-düzgün aparsın); tələbələrə, müəllimlərə, elmi işçilərə, elmi qaynaqların müəlliflərinə sayğı duysun; elmi qaynaqları təhrif etməsin; vəzifəsini və məsuliyyətini dərk etsin.

10-cu əsr fars şairi Ə. Firdovsi yazırdı ki, insanı ucaldan, ona sayğı və sevgi qazandıran 3 faktor var – ağıl, bilik, dürüstlük. Bu üçlüyün başında ağıl, sonunda isə dürüstlük dayanır. Sıralamadan bu nəticəni alırıq ki, insanın dürüst olması üçün ona ağıl və bilik gərəkdir. Şairin bu üçlüyü onun dövründə aktual və qurucu olduğu kimi, çağdaş akademik prosesdə, akademik etikada aktual və quruculuğunu saxlayır. Ağıl-bilik-dürüstlük akademik prosesə canlılıq və quruculuq verir, ayrılıq isə onu yanlış yola aparır (1, s.216):

*Xerəd bayədo daneşo rasti,
Ke kəjji bekubəd dəre-kasti.
Ağıl, bilik və dürüstlük gərək,
Əyrilik çöküş qapısını çalar.*

Müəllim elə peşə sahibidir ki, akademik prosesdə ikən öyrədən və öyrənən olur. Doğrudan da, etikalı və dürüst müəllim fənnini tədris edərkən konkret mövzuya dair nələri bilirə onları bir-bir tələbələrində çatdırır. Hər hansı bir müəllim tədris etdiyi fənni nə qədər yaxşı bilsə də, əla bilsə belə, o fənnə dair yenə bilmədikləri var. Müəllim bildiyindən daha çox o zaman bilər ki, fənnini tələbələrə sevdilərək onların verdiyi suallar əsasında yeni-yeni incəlikləri tapıb öyrənsin. Demək, müəllimin akademik etikasına olursa, bu o deməkdir onun dürüstlüyü var, bu həm də o deməkdir ki, öyrədən və öyrənən bir şəxsdir. Müəllim dərs dediyi auditoriyadan nəse öyrənib çıxmırsa, müəllimin suçu var, tələbənin yox. Tələbə bir məşəldir, müəllim isə onu alovlandıran. Tələbə auditoriyada alovlanmırsa, fənni tədris edən müəllim var, amma tələbəni alovlandıran müəllim yoxdur. Bakıda doğulan, fizika üzrə Nobel mükafatçısı, akademik Lev Landau doğru buyurur ki (2):

Некоторые считают, что учитель обкрадывает своих учеников. Другие — что ученики обкрадывают учителя. Я считаю, что правы и те и другие, и участие в этом взаимном обкрадывании прекрасно.

Bəziləri düşünür ki, müəllim şagirdləri soyur. Bir başqaları düşünür ki, şagirdlər müəllimi soyur. Mən isə düşünürəm ki, onlar da, bunlar da haqlıdır və bu qarşılıqlı soyğuna qatılmaq gözəldir.

Peşəkarlıq və akademik etika

Hər tədris-elm sahəsinin öz peşəkarları var. Tədris-elm sahəsinin peşəkarı o kəsdir ki, yüksək səviyyədə ustalıq, biliyi, informasiyası, bacarığı, potensialı, etikasına və davranış biçimi var. Belə insan öz çevrəsində olanlara ilham və dəstək verir, onun istəyi konkret bir işin daha yüksək səviyyəyə ucalmasıdır. Peşəkarlıq, özəlliklə yüksək peşəkarlıq qoymur ki, insan paxıllığa varsın, dedi-qoduya yuvarlansın, istedadı olanların yüksəlişinə əngəl olsun.

Azərbaycanın tədris-elm sahəsində yüksək etikasına ilə seçilən yüksək peşəkarları olub və var. Akademik-bəstəkar Üzeyir Hacıbəyli, akademik-həkim Mustafa Topçubaşov, akademik-şair Səməd Vurğun, akademik-yazıçı Mirzə İbrahimov, akademik-kimyəçi Yusif Məmmədəliyev, akademik-filosof Heydər Hüseynov, akademik-həkim Mirəsədulla Mirqasımov, akademik-botanik Həsən Əliyev, akademik-fizik Azad Mirzəcanzadə, akademik-heykəltaraş Fuad Əbdürrəhmanov, akademik-rəssam Mikayıl Abdullayev, akademik-heykəltaraş Ömər Eldarov, daha onlarla akademiklər və yüzlərlə professorlar – bu insanların hər biri yüksək etika və yüksək peşəkarlıq sahibi olublar. Akademik etikada dürüstlük nə qədər önəmli isə, peşəkarlıq da o qədər önəmlidir. Demək, dürüstlük-peşəkarlıq-etika biri digərindən ayrılmayan, bir amala və hədəfə yönələn uca faktorlar sayılır.

Sayğı Tanrı varlığına, xalqın adət-ənənəsi və dini inancına; insana, düşüncəsinə, davranışına, yaşına, soy-kökünə, haqqın yanında durmasına, cəsarətinə, pozitivliyinə, uzaqgörənliyinə, müdriqliyinə, xeyrsevərliyinə və peşəkarlığına; təbiətin gözəlliyinə və təkrarsızlığına, qoynunda bəslədiyi canlı və cansız varlıqlara duyulan sevgi duyğusudur.

Sevgidən doğan sayğı akademik prosesdə (gələcək nəsillərin təhsillənməsində) böyük önəm

daşıyan faktorlardan biridir. Pedaqoq təhsil verdiyi tələbənin bir Tanrı varlığı olmasını və şəxsiyyətini saya almırsa, tələbə onu sevə bilməz, sevmədiyinə görə ona sayğı duymaz, sayğı duymadığına görə verdiyi elmi informasiyanı yetərincə mənimsəyə bilməz, yetərincə mənimsəmədiyinə görə peşəkar bir kadr olmasına inanmaq olmaz.

Pedaqoji prosesdə sayğı təkyönlü yox, ikiyönlü olmalıdır. Əgər pedaqoq tələbələrə sayğı göstərsə, amma onlar ona sayğı göstərməzlərsə - bu, təkyönlü sayğıdır. Sərgilənən belə sayğının gələcəyi olmur, bəhrəsi də olmur. Odur ki, sayğının ikiyönlü örnəyi sayğının ən gözəl, ən faydalı və ən etikalı olanıdır. Qautama Budda sayğı və ünsiyyətin necəliyinə aydınlıq gətirərkən 26 əsr bundan öncə deyirdi ki, bir-birinizə sayğı duyun, çəkişməyin (mübahisə etməyin); insanların bir-biri ilə çəkişməsi bir-birini dəfn edən yağ və su kimidir, insanların bir-biri ilə qaynaşması isə süd və su kimidir. Göründüyü kimi, Buddanın müdrik kəlamında öndə duran sayğı qaynaşmaya (insanlararası ünsiyyətə) yol açır, çəkişmələr isə ayrılıqlara, küsülərə, kin və düşmənçiliyə aparır (3, s. 83):

You should respect each other and refrain from disputes; you should not, like water and oil, repel each other, but should, like milk and water, mingle together.

Bir-birinizə sayğı duymalı və çəkişmələrdən çəkinməlisiniz; su və yağ kimi bir-birinizi dəfn etməməlisiniz, əksinə, süd və su kimi bir-birinizə qaynaşmalısınız.

Plagiat və akademik etika

Plagiat – özünün olmayan bir informasiyanı, özəlliklə elmi bir informasiyanı öz adından söyləmək, kitab və məqalələrdə öz adından dərc etdirməkdir. Yanlış və aldadıcı bir yanaşma olan plagiatın elmə və təhsilə faydası yoxdur. Bu yanlış yola elə tələbələr, doktorantlar, tədqiqatçılar və alim adını almış şəxslər üz tuturlar ki, onların elmi bacarığı aşağıdır, ixtisaslarını yetərincə bilmirlər, ingiliscə və ruscaya elmi səviyyədə yiyələnmişlər.

Ali təhsil ocaqlarında, elmi-tədqiqat institutlarında seçilən, gələcəyi olan bir pedaqoq və alim üçün plagiat gərək deyil, dörd faktor gərəkdir – tədris ya tədqiq etdiyi elmi sahəyə bağlılıq, gərgin əmək, əzmkarlıq və səbir. Elmi adına, iş yeri və vəzifəsinə, elmi gələcəyinə sayğı duyan bir şəxs plagiatı yaxın durmaz, çünki bu işin üstü gec-tez açılacaq.

Sovet dönəmində, dünya elminə çıxışın çox məhdud olduğu və İnternetin olmadığı bir dövrdə plagiat təkdən bir yaşanırdı, indiki kimi geniş yayılmışdır. Plagiat gen-bol yol açan İnternet resurslarının əlyetən olmasıdır. Azərbaycanda plagiatın qarşısını almaq üçün təhsil və elm qurumları bir sıra tədbirlər görüblər, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası plagiatı yol verən elmi ad və dərəcələr üçün ciddi ölçülər götürüb, bir sıra elmi adları ləğv edib, üstündən illər keçsə belə. Plagiatın kökünü əsaslı olaraq sarsıtmaq üçün yeni formatda praktik və profilaktik işlər görülməlidir. Dünyanın hər yanına saniyələr içində gedib çatan əlahəzrət İnternetin gündən-günə yeniləşən imkanlarından yararlanmaqla. Düşünürük ki, plagiatı İnternet yaydığı kimi, onun qarşısını da İnternet ala bilər. Yetər ki, dövlət və özəl qurumlar bu önəm daşıyan prosesə, elm və təhsilin gələcəyini ləkələyən prosesə özəl bir diqqət yetirsinlər.

Nizami farsca yazdığı əsərlərində “oğurlanmış, talanmış” anlamında plagiat ifadəsini işlətmir, ancaq plagiat demək olan “dul söz” ifadəsini işlədir. Böyük ədib yazır ki, iki söz var – bakir söz, dul söz. Bakir söz odur ki, yenidir, tərəvət və anlamı var, qabaqlar işlənməyib. Dul söz odur ki, köhnədir, bir başqasına aiddir. Şair yazı əhlinə, söz əhlinə, təhsil əhlinə tövsiyə edir ki, bir bilicinin, bir alimin, bir rəhbərin dediyini demə və yazma, nə deyirsən və nə yazırsan,

yeni olanı yaz və yeni olanı de, söz bir inci kimidir, bir inciye bir dəlik açıla bilər, artıq yox (4, s.982):

*Məquy an çe danaye-pişin qoft,
Ke dər dor nəşayəd do surax soft.
Ço niruye-bekr azmait həst,
Be hər bive xod-ra məyalay dəst.
Onu demə ki, bilici öncə deyib,
İnciyə iki dəlik açmaq olarmı.
Bakir söz üçün gücün varkən,
Hər bir dul sözə əlini uzatma.*

Vurğulayaq ki, plagiatla bağlı yazdıqlarımız əsas verir deyək ki, plagiat akademik etikaya qarşı olan bir davranışdır, bir ədəbsizlikdir, bir oğurluqdur, bir saxtakarlıqdır. Unutmayaq ki, “plagiat” sözü latıncadan “oğurlanmış” deməkdir.

Hər kəsin həyatı hər an dəyişir, necə ki dünya hər an dəyişir. Gerçək dəyişim o deyil ki, yeni nəyəsə sahib olasan və keçmişinə, verdiyi ibrətlərə önəm verməyəsən. Belə dəyişim keçmiş olmadan gələcəyə sahib olmaq yox, gələcəyə yönəlməkdir. Dürüst və etikalı bir pedaqoq keçmişdə əldə etdiyi bilikləri unutmur, vaxtaşırı onlara qayıdır, onlardan təcrübə qazanır və onlara dayanaraq yeni elmi uğurlara çatır.

Antik Çin filosofu Konfutsi bir sitatında buyurur, o kəs başqalarına müəllim ola bilər ki, keçmiş biliyini əziz tutur və davamlı olaraq yeni biliklər əldə edir. Böyük filosofun bu deyişməndə “əziz tutur”, “davamlı olaraq” adlı iki ifadə diqqət çəkir. Birincisi o deməkdir ki, keçmiş biliyi və elmi təcrübəsi olmayan kəs başqalarını öyrədə bilməz. İkincisi odur ki, akademik prosesdə çalışan kəs o zaman başqalarını öyrədə bilər ki, bilik təcrübəsi olsun və tədris etdiyi fənnin üzərində davamlı olaraq işləsin və onun yeni incəliklərinə sahib olsun. Qənaətimizcə, Konfutsinin təsdiq etdiyi bu müəllim etikalı, bilikli, təcrübəli və hər zaman elmi yeniliklərə can atan gerçək bir müəllimdir. Bu insan ailədə, cəmiyyətdə, akademik prosesdə seçilən bir fərd sayılır (5, s.182):

If a man keeps cherishing his old knowledge so as continually to be acquiring new, he may be a teacher of others.

Əgər bir adam köhnə biliyini əziz tutur və davamlı olaraq yeni biliklər əldə edirsə, o, başqalarına müəllim ola bilər.

Problemin aktuallığı. Çağdaş dövrümüzdə olduqca önəm daşıyan və get-gedə önəmliyi artmaqda olan akademik prosesə (tədris-elm sisteminə) həsr olunur. İkinci aktuallığı odur ki, təhsil, tədris və etika qarşılıqlı məcrada öyrənilir, etikaya daha çox yer ayırmaqla. Üçüncü aktuallığı odur ki, ingiliscə, rusca və farsca olmaqla 3 dildə sitatlar və məqalə müəllifinin filoloji tərcümələri təqdim olunur.

Problemin elmi yeniliyi. Son əsrdə akademik etikanın elm-tədris sistemində rolu, elmi potensialı genişlənir və sözsüz ki, genişlənməkdə davam edəcək.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədə yer alan problemlər bir çox elmi sahələrdə çalışan doktorantların, alimlərin və müstəqil tədqiqatçıların məqalə, elmi iş və dissertasiyalarında, o sıradan akademik və işgüzar kommunikasiya, etika, pedaqogika kimi sahələrdə istifadə oluna bilər.

Ədəbiyyat

1. Firdovsi Ə., Şahname, Tehran, “Sepide”, 1390, 574 s.
2. <https://www.vk.com/Контакты / Лев Ландау>.
3. The Buddha, True Love is Born from Understanding, “Independently published”, 2021, 120 p.
4. Nizami G., Kolliyatə-Xəmsə, II c., Tehran, “Cavidan”, 1388, 680-1533 s.
5. The Big Book of Confucius, “Independently published”, 2023, 501 p.

S.C.Novruzəliyeva, A.A.Mirzəyeva

**Akademik etikanın elm-tədris sistemində rolu
Xülasə**

Məqalədə 5 başlıq var – akademik etika, dürüstlük və akademik etika; peşəkarlıq və akademik etika; sayğı və akademik etika; plagiat və akademik etika.

Birinci başlıqda akademik prosesdə dürüstlüyün aparıcı mövqeyinə, dominant rol oynama-sına işıq salınır. İkinci başlıqda peşəkarlıq anlayışına, elm – tədris prosesində onun danılmaz və həll edici olmasına yer ayrılır. Üçüncü başlıqda pozitiv bir yaşantı olan sayğı öyülür, təhsil və tədris axarına gətirdiyi məlhəmlər sıralanır. Dördüncü başlıqda neqativ bir yanaşma olan plagiat qınanır, akademik prosesə vurduğu yaralar sadalanır.

Məqalədə mövzunun aktuallığına, elm və tədqiqat əhəmiyyətinə lakonik baxış keçirilir.

S.C.Novruzəliyeva, A.A.Mirzəyeva

**Роль академической этики в системе науки и образования
Резюме**

Статья охватывает 5 тем: академическая этика, честность и академическая этика; профессионализм и академическая этика; уважение и академическая этика; плагиат и академическая этика.

В первой теме подчеркивается ведущее положение и доминирующая роль честности в академическом процессе. Вторая тема фокусируется на понятии профессионализма, его неоспоримой и решающей роли в научно-образовательном процессе. Третья тема восхваляет уважение как позитивный опыт и перечисляет его преимущества для образовательного и преподавательского процесса. Четвертая тема осуждает плагиат как негативное явление и перечисляет его вред, наносимый академическому процессу.

В статье дается краткий обзор актуальности темы, важности науки и исследований.

S.C.Novruzaliyeva, A.A.Mirzayeva

The role of academic ethics in the science and education system

Summary

The article covers 5 topics – academic ethics, honesty and academic ethics; professionalism and academic ethics; respect and academic ethics; plagiarism and academic ethics.

The first topic highlights the leading position and dominant role of honesty in the academic process. The second topic focuses on the concept of professionalism, its undeniable and decisive role in the science and education process. The third topic praises respect as a positive experience, and lists the benefits it brings to the education and teaching process. The fourth topic condemns plagiarism as a negative approach, and lists the wounds it inflicts on the academic process.

The article provides a concise overview of the relevance of the topic, the importance of science and research.

Redaksiyaya daxil olub: 04.12.2025